

Kovács Mária

Klenódiumok Orbaiszéken Adalékok a pávai, zabolai és zágoni református gyülekezetek úrasztali készleteihez

Református gyülekezeteink az évszázadok folyamán úrasztali felszerelésként számos ónedényt és ötvöstárgyat gyűjtöttek össze, amelyek a művészettörténet szempontjából is értékes darabok. A református egyház úrasztali edénytípusainak kialakulását és későbbi fejlődését funkciójuk határozta meg. Egyes típusokat, mint a kehely és paténa, a katolikus liturgiából vettek át, mások az úrvacsoraosztásnak megfelelően alakultak ki. Ezek általában a világi formákkal azonosak: poharak, kannák, tányérok, palackok. A református liturgia több edénytípus használatát követelte meg: kenyérosztó tányér, úrasztali pohár és kanna, keresztelő kancsó és keresztelő tál. A református egyházban az úrasztali edények formavilága és anyaga nem kötött, ez tette lehetővé a legváltozatosabb formájú és anyagú edények használatát. Az orbaiszéki egyházközségek klenódiumai többnyire ezüsből és ónból készültek, az ivóedények szinte kivétel nélkül nemesfémből, a bor tárolására használt kannák, palackok többnyire ónból. A kenyérosztó tányérok közt azonos arányban találunk nemesfémből és ónból készült darabokat.

A protestáns gyülekezetek megalakulásával a 16. század végétől az ónművesség új művészeti ágként jelent meg az egyházi művészetben. Mivel a zsinati határozatok nem írták elő a nemesfémből készült úrasztali tárgyak kizárólagosságát és a református egyház klenódiumai többnyire a hívek adományaiából származnak, ezért a 17. századtól az ónedények száma jelentősen megnőtt az egyházközségekben. Az ónművesség és ötvösség kutatása szempontjából az egyházi gyűjteményeknek döntő jelentőségük van, mivel sok edény maradt fenn a nagy ónműves- és ötvös-központok piackörzetébe tartozó falusi református templomokban.

A mindennapi életben használati, elsősorban asztalneműként ismert ón- és ötvöstárgyak jelentős helyet foglalnak el napjainkban is a református egyház szertartási tárgyai között. Az orbaiszéki református gyülekezetekben fennmaradt úrasztali készletet vizsgálva elmondható, hogy a legnagyobb számban az ónból készült boroskannák és keresztelő kannák vannak jelen. Bor tárolására használták a palackokat is, amelyek minden orbaiszéki gyülekezet leltárában szerepeltek. Az ötvöstárgyak közül elsősorban kelyhek, poharak és kenyérosztó tányérok őrződtek meg.

Az ötvösmunkákra általában az 1884-ben Budapesten megrendezett ötvösműkiállítás hívta fel a figyelmet, amelyen több erdélyi darab is kiállításra került.¹ Az erdélyi református gyülekezetek ötvöstárgyai kiemelkedő helyet foglaltak el az 1900-as párizsi viláikiállításán is.² Az 1934-es református egyházművészeti kiállítás hangsúlyozta az egyházi tulajdonban lévő ötvös- és óntárgyak jelentőségét.³ Néhány évvel később, 1941-ben Kolozsváron újabb tárlatot nyitottak meg, amelyen a kiállított ötvöstárgyak jelentős hányada egyházi tulajdonból származott.⁴

Az erdélyi református egyházközösségek klenódiúmainak tanulmányozásában Debreceni László és Darkó Ákos kutatásai jelentik a kiindulópontot. A közelmúltban megjelent falumonográfiákban is találunk adatokat egy-egy helység református gyülekezeiteinél őrzött ón és nemesfém edényeire vonatkozóan.⁵

Jelen dolgozatomban három orbaiszéki református gyülekezet – Páva, Zabola és Zágón – úrasztali felszerelését ismertetem. A zabolai és zágoni edények részben ismertek a szakirodalom számára, ezért itt csupán adalékokkal szolgálok.

A zabolai kelyhet és talpas poharat elsőként Keöpeczi Sebestyén József ismertette az *Erdélyi Múzeum* hasábjain.⁶ A zágoni zománcos kehely első leírása Kövér Béla tollából született,⁷ majd 1912-ben Gyárfás Tihamér is közölte.⁸ A tárgyalta három egyházközösség klenódiúmainak leltárszerű számbavételével Kovács István is próbálkozott,⁹ feljegyzései azonban hiányosak és gyakran hibásak.¹⁰ A közelmúltban megjelent *Zabola* monográfiában a református úrasztali edények részletes leírását olvashatjuk, a nemesfém-ből készült tárgyak mellett az ónedények is bemutatásra kerültek.¹¹

A kegszerek feldolgozásában az esperesi vizitációs jegyzőkönyvek információanyagára támaszkodhatunk. Ilyen szempontból szerencsés helyzetben vagyunk, mivel az Orbai Egyházmegye esperesi vizitációs jegyzőkönyvei az elmúlt

¹ Ötvösmű-kiállítás 1884.

² Exposition 1900.

³ ORK 1934.

⁴ EMK 1941.

⁵ Az orbai egyházmegyében született falutörténeti munkák: BEDE 2001.; KELEMEN 2001.; POZSONY 2002.

⁶ KEÖPECZI 1945. 255–256.

⁷ KÖVÉR 1892. 30.

⁸ GYÁRFÁS 1912. 237.

⁹ KOVÁTS 1942. 687–688.

¹⁰ Például a zabolai gyülekezet kegszereiről annyit ír csupán, hogy „1675-ből valók”, azonban a 12 tárgy közül egyik sem ekkor készült. 1629-es, 1655-ös évszámokat ismerünk a feliratokból, így valószínűleg a szerző nem ismerte a tárgyakat.

¹¹ POZSONY 2002.

századok folyamán kevés pusztulást szenvedtek, 1677-től hiány nélkül fennmaradtak.¹² Az 1677 és 1870 közötti időszak változásait nyomon követhetjük a jegyzőkönyvek alapján, részletesebb leírásokat az 1680-as, 1694-es, 1715-ös, 1749-es, 1759-es, 1797-es, 1810-es, 1835-ös összeírásokban találunk.¹³ Az említett időszak egyik legrészletesebb összeírásokat tartalmazó jegyzőkönyve az 1759-es, ez referencia értékű maradt a 18. század második felében. Az ingatlan egyházi javak számbavétele a későbbiekben mindig az 1759-es évi állapothoz képest történt, igen gyakran csupán jelezve, hogy semmiféle változás nem történt vagy csak az új adományokat jegyezték fel. Az 1810-es összeírás nyújtja az utolsó átfogó képet az orbaiszéki gyülekezetek klenódiumairól, ez alapján próbáltam azonosítani a fennmaradt edényeket.

A tárgyi emlékegy és a források összehasonlítása után elmondható, hogy a három orbaiszéki gyülekezetben, Páván, Zabolán és Zágónban a klenódiumokat illetően jelentős pusztulás tapasztalható. Kisebb pusztulás észlelhető a zabolai egyházközségben, ahol az úrasztali edények közül a keresztelő ónkanna 1715-ben elveszett, helyébe 1721-ben az eklézsia saját pénzén készíttetett újat, amelyet utoljára az 1810-es leltárban említettek.¹⁴ A zágoni gyülekezet aranyozott ezüst kelyhét és poharát 1715-ben adta el, amelyből a háborús idők kiadásait törlesztették.¹⁵ Az 1810-es vizitációs jegyzőkönyvben „viseltes”-nek mondott óntányér mára megsemmisült. A késő gótikus paténát és az 1732-ben Szentkereszty András által adományozott keresztelő poharat báró Szentkereszty Zsigmond 1816-ban keresztelő készletté alakíttatta át.¹⁶ A pávai eklézsia régi úrasztali felszerelése teljesen kicserélődött a 19. század végén – 20. század elején. Az 1797-es vizitációs jegyzőkönyv még „aranyozott, és három sor hóllyagos boglárokkal készült, három fülű ezüst talpas pohar”-at, ezüst paténát, ón palackot, ón tányért, öt fertályos ón kannát, keresztelő ón kannát, aranyozott réz poharat és fedeletlen régi ónkannát jegyezték fel.¹⁷ A régi ónkanna 1810-re már eltűnt. A pávai klenódiumok egy része ma a

¹² CSÁKI – SZŐCSNÉ GAZDA 2001.

¹³ Az 1677–1752 közötti időszak jegyzőkönyveit *Az Orbai református egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei I.* 1–334 oldalán olvashatjuk, az 1759 és 1794 közötti időszak jegyzőkönyvei az *Orbai Református Egyházmegye Levéltárának Vizitációs jegyzőkönyvei*, II/4 (1759–1794) jelzetű protocollumába vannak kötve, az 1797–1824 évi vizitációs jegyzőkönyveket a II/6 jelzetű protocollom, az 1825–1837 évit a II/7, az 1838–1854 évit a II/8 jelzetű és az 1854–1870 évit a II/9 jelzetű protocollom tartalmazza. KRefEmLvt. Az 1759–1794-es és az 1797–1810-es protocollum átírt szövegét Csáki Árpádnak köszönöm.

¹⁴ *Vizitációs jegyzőkönyv.* (1797–1824)

¹⁵ CSÁKI – SZŐCSNÉ GAZDA 2001. 98.

¹⁶ *Inventarium* – ZRefLvt. 1816.

¹⁷ 1797. febr. 23. Páva, *Vizitációs jegyzőkönyv.* (1797–1824)

kolozsvári Történelmi Múzeum gyűjteményében található, ahol sikerült azokat megvizsgálnom.¹⁸ A pávai egyházközség úrasztali felszerelését 1911-ben vásárolta meg az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségára, miután 1910-ben a gyülekezet presbitériuma úgy határozott, hogy használaton kívüli úrasztali poharát eladja, régi ónedényeit és ezüst tányérját pedig egy ezüst keresztelő készletre cseréli.¹⁹ Az eladásra szánt tárgyakat 1911-ben küldték fel Kolozsvárra, egy keresztelő ónkannát, egy óntányért és egy ónpalackot tartalmazó együttes ma a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum tulajdonát képezi.²⁰ Az ezüst pohár és tányér hollétéről nincs adatunk.

A három ónedényből álló pávai együttes legkorábbi darabja az ón palack²¹ (1. ábra). Az orbaiszéki református gyülekezetekben fennmaradt ónedények közt népes csoportot alkotnak az úrvacsorai bor tárolására használt palackok. E tárgytypus elsősorban világi használatban terjedt el, Erdély más egyházmegyéivel összehasonlítva csak a háromszéki református egyházmegyék gyülekezeteiben tapasztalható a palackoknak ilyen nagyszámú jelenléte. A négyyszögletű, oldallapjainak felső részén lekerekített pávai palack egyetlen díszét az oldalára vésett tulajdonjelzése alkotja: „PA[vai] / EK[lesiaie]”. Csavaros fedelének fogantyúja letört, hiányzik. A palack készítője és adományozója ismeretlen, akárcsak adományozásának körülményei. A 17. században – 18. század elején készült palackokat mesterük ritkán látta el mesterjeggyel, így kevés palack alkotóját ismerjük. A pávai palack első említését az 1680-as jegyzőkönyvben olvashatjuk,²² amely korábbi adományként írja le, adományozóját nem említve.

A 18. század második felében készült a pávai keresztelő ónkancsó²³ (2. a. ábra) és az ón tányér²⁴ (3. ábra). A kis méretű, rövid száron ülő, csőrös kancsó teste öblös, kerek talpa enyhén domború. A kancsó felülete sima, a kiöntő alsó részét vésett növényi ornamentikával ékesítették. A fedélen olvasható vésett adományozási felirata: „KÖNCEI KRISTINA A[nno]: 1762”. A fedél közepén ülő fedélgomb egymásra helyezett korongokból kialakított, billentője palmettás díszítésű. Az íves

¹⁸ Mihály Melinda segítségét ezúton is köszönöm.

¹⁹ 1910. dec. 18-i Presbitériumi határozat: „használatlaná vált régi ezüst úrasztali poharát az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak 630 kor. eladni, s annak árából megfelelőbb és újabb kehelyt beszerezni kíván, továbbá 3 db. szintén használatlan ón-kannáját és 1 db. kis ezüst tányérját ugyancsak az Erdélyi Múzeumnak adná cserébe 1 db. tiszta ezüst keresztelő kannáért és 1 db. ez alá szükséges ezüst tálcáskáért.” EREgyLvt – Igazgatótanácsi levelek.

²⁰ ENTM, Kolozsvár, F. 4610, F. 4620, F. 4683.

²¹ ENTM, ltsz. F. 4610.

²² „egy öreg h onn palack az communióra”. CSÁKI – SZŐCSNÉ GAZDA 2001. 16.

²³ ENTM, ltsz. F. 4620.

²⁴ ENTM, ltsz. F. 4683.

1

2a

2b

2c

1. A pávai ónpalack – 17. század
2a. A pávai ón keresztelő kanna – 1762.
2b. A kanna fülének domborműves díszítése
2c. II. Michael Meldt brassói mester jegye, 1720–1772

3

4a

4b

5

3. A pávai ón tányér – 18. század második fele

4a. A zágoni késő gótikus kehely – 16. század első fele

4b. A kuppakosár zománcos díszítése

5. A zabolai késő gótikus kehely

fül gyöngysoros keretbe foglalt, növényi motívumokból szerkesztett, domborműves díszítése két mezőre tagolt (2. b. ábra). A felső, kisméretű mezőben hatszirmú virág van elhelyezve, az alsóban leveles tulipánszár alatt négyszirmú virágszár látható. A kanna, fedelének belsejébe beütött mesterjegye (sarkainál lekerekített négyzetes keretben, Brassó városjegyét a 20-as szám fogja közre, 2. c. ábra) értelmében, a brassói II. Michael Meldt munkája, akinek több alkotása ismert az orbaiszéki gyűlekezetekben. II. Michael Meldt 1720-ban lett mester, amit a jegyébe foglalt évszám is igazol, 1735-ben céhmester volt, egészen 1772-ig tevékenykedett. A keresztelő kanna első említését az 1797-es vizitációs jegyzőkönyvben találjuk,²⁵ adományozójáról a feliraton kívül semmit sem tudunk.

A pávai óntányér egyszerű kivitelésű, díszítetlen felületű. Peremének alsó részére vésték adományozási feliratát, amelyet csak részben sikerült feloldanom a vizitációs jegyzőkönyv segítségével: „S[amuel] Cz[án] B. R.”. Az 1780-as jegyzőkönyvbe új adományként jegyezték be, így mindenképp ekkor került az egyház tulajdonába.²⁶ Az 1787-es vizitáció Czán Sámuelt nevezi meg a tányér adományozójaként.²⁷ A tányér mestere ismeretlen.

A zabolai és zágoni egyházközségek úrasztali felszerelése viszonylag kevés pusztulást szenvedett az évszázadok során, így gazdag ón és ötvös tárgyanyag áll a kutató rendelkezésére. A 16. századi református zsinati határozatok az úrasztali készletek anyagát nem határozták meg, a felszerelésekre vonatkozóan csupán egy kikötést adnak, hogy a „pápista kelyheket, tányérokat elvetjük.”²⁸ Azonban ezeket a határozatokat sok esetben nem tartották be, mivel az egyházközségek tulajdonában viszonylag jelentős számú késő gótikus kelyhet találunk, amelyek mindenképp a reformáció térhódítása előtt készültek.

A tárgyal három orbaiszéki református gyülekezet úrasztali edényei között kiemelkedő a zágoni késő gótikus kehely (4. a. ábra). A kehely hatkaréjos, magas talpa áttört szőlőleveles frízzel díszített. A hatszögű, sima felületű lábat kettős szárgyűrű választja el a szintén hatszögű szártól, amely a későbbi rossz illesztés miatt a nódusz fölé került. A felső és alsó szárrész oldallapjain vésett felirat olvasható: MARIAH / IWAVSN.²⁹ A lapított gömb alakú nódusz domborított szíromdíszes, hat rotuluszában egykor zománcos rozetták helyezkedtek el, amelyek közül négy

²⁵ 1797. febr. 23. Páva: „Egy keresztelő ón kanna, rajta neve aki adta”. *Vizitációs jegyzőkönyv.* (1797–1824)

²⁶ 1780. márc. 3. Páva: „Ezekhez accedál egy onn tányér mellyen ilyen betűk találatnak: S. C. B. K. Czán Éva asszony collatioja.” *Vizitációs jegyzőkönyv.* (1759–1794).

²⁷ 1787. febr. 9. Páva: „Accedál pedig egy ón tányér, Czán Sámuel collatioja.” *Vizitációs jegyzőkönyv.* (1759–1794)

²⁸ KISS 1882. 152.

²⁹ *Maria hilf aus Noth, azaz Mária, segíts ki a bajból.*

hiányzik. A karcsú kuppát sodronyzománcos kosárba helyezték el, mely hullámvonalas lemezen nyugvó, vastag sodronyok által négy mezőre tagolt (4. b. ábra). A mezőket alulról kiinduló sodronyindák ágazzák be, melyeken zománcos levelek és virágok találhatóak. A virág fehér, a levelek zöld, a mezők alapozása kék és barna zománctól öntött. Az alap zománcozása töredékesen maradt fenn. A kuppakosarat lilomos fríz zárja le. Ornamentikáját tekintve analógiát mutat a brassói Fekete-templom sodronyzománcos kelyhével, valamint ez a rokonság kiterjed a marosszentkirályi és a Rong-féle kelyhekre is. Datálásával kapcsolatosan az 1810-es vizitációs jegyzőkönyv bejegyzésében találunk adatot: „Vagyon egy zomántos pohár rózsás kised patinával 1554-beli.”³⁰ Ezt a datálást azonban fenntartással kell kezelnünk, mivel a korábbi vizitációkban, egészen 1680-ig visszamenően, sehol nincs erre utalás. A kehely feliratának jellege, a kupa nyúlánk formája a 16. század elejére vall. A zágoni kehely nemcsak az orbaiszéki klenódiumok közt kiemelkedő, hanem az erdélyi ötvösségnek is jelentős darabja, mivel az 1900-as párizsi világkiállításon is képviselte a brassói ötvösséget.³¹ Mestere ismeretlen, akárcsak adományozója.

Szintén a késő gótika jegyében született a zabolai kehely (5. ábra). A kehely hatkaréjos talpa áttört, halhólyagos díszítésű, akárcsak hatszögű szára, amelynek oldallapjain halhólyag-motívumok és a halhólyag-motívumra ráillesztett virágok váltakoznak. A lapított gömb alakú nádusz domborított szíromdíszekkel ékesített, a rotulusok helyén hat színes (vörös és kék váltakozik), sima foglalatú üveglap van elhelyezve drágakő gyanánt.³² A sima kupa harang alakú. A kehely adományozásáról, készítéséről semmit nem tudunk, a vizitációs jegyzőkönyvek minden alkalommal aranyozott ezüst paténájával együtt vették számba.³³ A paténa ma viszonylag rossz állapotban található (6. ábra), pereme több helyen eltört, nagy felületen elvált a lapos öbölrésztől.

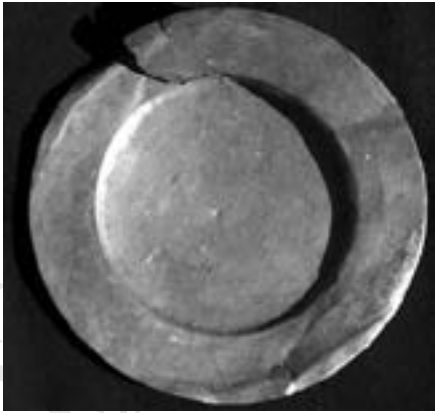
A 17. században a kelyhek szerepét az úrvacsoraosztásban a talpas poharak vették át, csak a 18. századra vált újra általánossá a kelyhek használata a református szertartásban. A 17. században használt poharak, serlegek megegyeztek a világi használatban elterjedt edényekkel, legtöbbször azokat adományozták az egyház számára. A 17. század legelterjedtebb ivóeszköze a talpas pohár volt, karcsú formája a szájperem irányában tölcésesen szélesedett. Az orbaiszéki gyűlekezetek tulajdonában

³⁰ Inventarium – ZRefLvt. 1810. 4.

³¹ Exposition 1900. 111.

³² Keöpeczi Sebestyén József tanulmányában ametiszt és almandin foglalatról ír, azonban kelyhünk esetében színes üveggel helyettesítették a féldrága- vagy drágaköveket.

³³ „Egy aranyas kehely patinástól, az is aranyas, az pohárnak hat sopronya kövekkel ékesített.” CSÁKI – SZŐCSNÉ GAZDA 2001. 34.

6

7a

7b

7d

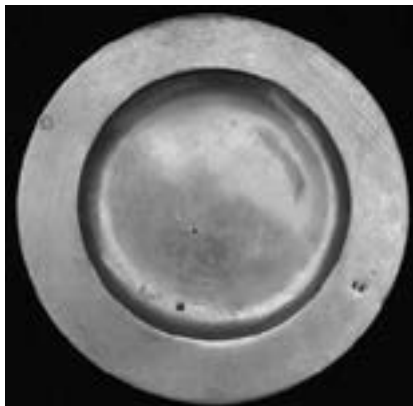
7c

6. A zabolai késő gótikus paténa
7a. A zabolai talpas pohár – 17. század első fele
7b. A pohár domborított díszítése – Ferenczi Márton rajza
7c. A pohár korábbi, tauszírozással készült díszítése
7d. Tomas Trepches junior brassói mester jegye, 1632–1676

8

9a

9b

10a

10b

10c

8. A zágoni keresztelő kanna – 19. század eleje
9a. A zágoni keresztelő tányér – 19. század eleje
9b. EE mester jegye
10a. A zabolai csőrös ónkanna – 16. század vége
10b. A kanna fedelében elhelyezett érme
10c. A brassói GK mester jegye

fennmaradt talpas poharak kiemelkedő darabja a világi célra készült zabolai talpas pohár (7. a. ábra), amely mai formáját a brassói Tomas Trepches junior mester átalakítása során nyerte. Tomas Trepches junior 1632 és 1676 között tevékenykedett, 1653-ban és 1657-ben céhmester volt. A talp vadászjelenetet ábrázoló díszítése bizonyítja, hogy eredetileg világi célra készült (7. b. ábra). A hengeres talp vadászjelenete egyszerű, erdőt ábrázoló fák és bokrok közt ágaskodó medve, vágató őzsuta és vadászeb alkotja. A hengeres, szájánál enyhén kiszélesedő pohártestet hullámvonalas osztógyűrű választja el a talprésztől. Ornamentikájának tanulmányozásakor érdekes jelenségre figyelhetünk fel, a pohár átalakításakor szájának korábbi, tausírozással készített lambrekinjét megőrizték (7. c. ábra). A későbbi, domborított lambrekinnek terjedelmesebbek, kikerekednek, magasabb szintű kivitelezésről tanúskodnak. A pohár átalakítása Tomas Trepches junior nevéhez köthető (mesterjegye a pohár fenekén látható, 7. d. ábra), annál is inkább, mivel a Salgó Miklós gyűjteményben található talpas poharán a mester hasonló vadászjelenetet ábrázolt.³⁴ Talpperemének alsó részén egy bevésés olvasható: T:9 FFI, amelyet eddig nem sikerült feloldanom. A pohár készítőjét nem ismerjük, átalakítására a 17. század közepe után kerülhetett sor, mivel finoman kidolgozott ornamentikáról van szó, tehát a mester későbbi alkotásai közé tartozik. Arra vonatkozóan, hogy mikor került a református egyház tulajdonába, nem rendelkezünk pontos adattal, de már a 17. század végén számba vették az esperesi vizitációk.³⁵ Adományozója szintén ismeretlen.

A zágoni késő gótikus paténa és az 1732-ben Szentkereszty András által adományozott keresztelő pohár keresztelő készleté alakítása báró Szentkereszty Zsigmond nevéhez fűződik. A fedeles, csőrös keresztelő kanna egyszerű, sima felületű, domború fedele fedélgomb nélküli (8. ábra). A kanna ujjtámasza is hiányzik, íves füle díszítetlen. A kanna fenekén elmosódott mesterjegy, téglalap alakú pajzsban EE monogram, azonos pajzsban hitelesítő jegy. Azonos jeggel látták el a sima felületű, aranyozott keresztelő tányért is (9. a., b. ábra). A mesterjegy feloldása további kutatásokra vár. A keresztelő készlet átalakításáról az 1816-os vizitáció emlékezik meg.³⁶

A nemesfémből készült úrasztali felszerelések mellett nagyszámú ónedénnyel találkozunk a vizsgált egyházközségekben. A zabolai és zágoni ónedények jelentős része a 16. század végén – 17. század folyamán készült.

³⁴ KOLBA 1997. 66.

³⁵ „Vagyon egy hosszú ezüst pohárocska, melynek belső szélye arannyas, kívül az virágja is hasonlóképpen.” CSÁKI – SZŐCSNÉ GAZDA 2001. 34.

³⁶ Inventarium – ZReflvt. 1816. márc. 8.: „Az első szám alatt lévő kised ezüst paténa bővítetett. A harmadik szám alatt lévő keresztelő pohár megújítatott, nagyítatott meg fedeleztetett Mlts. L. B. Szentkereszty Sigmund Generalis Ev. Exceflíája [ti. Eo Excellenciája] kegyességéből.”

A 16. század végének kiemelkedő alkotása a zabolai csőrös kanna (10. a. ábra). Korai készítésére utal a magas, karcsú, lefelé erőteljesen kihajló, csonkakúp alakú kannatest, amely még a gótikus formákra emlékeztet. A kannatest díszítetlen, tagolatlan felülete szintén a 17. század elejére utal. A kanna egyetlen díszét a fedelében elhelyezett öntött rozetta alkotja (10. b. ábra). A domború fedélen orsó alakú fedélgomb található, billentője stilizált hármasképp alakú. A sarló alakú fül vállán beütött két jegy értelmében (félköríves záródású pajzsba helyezett GK monogram alatt kancsó, azonos pajzsban Brassó városjegye, 10. c. ábra) a brassói Gerg Kannegiesser alkotása, aki a 16. század végén – 17. század elején működött.³⁷ Gerg Kannegiesser 1583-ban lépett be a brassói ónöntő céhbe, munkái közül még egy kannát ismerünk, amely a feketehalmi evangélikus egyházközség tulajdonában van. A zabolai kanna adományozója ismeretlen. Első írásos említését az 1694-es vizitációs jegyzőkönyvben olvashatjuk.³⁸

A 17. század elején készült a zabolai kanna, amely mai formáját a 17. század közepén nyerte el (11. a. ábra). Készítője a fül vállán beütött mesterjegy alapján (félköríves záródású pajzsban összekapcsolt HK monogram alatt kancsó, azonos pajzsban Brassó városjegye, 11. e. ábra) a brassói HK mester, aki a 17. század elején működött,³⁹ a fül alsó illesztésénél látható AN monogram eddig feloldatlan, elképzelhető, hogy a század közepén végzett átalakítás kivitelezője volt. A kanna a Basa család háztartási edényei közül került az egyház tulajdonába 1655-ben, miután gazdag vésett díszítéssel és felirattal látták el. A kanna enyhén csonkakúp alakú, tagolatlan palástját flechelt⁴⁰ növényi ornamentika díszíti. A lapos fedél ráilleszkedik a szájperecmre, közepén egy kissé kiemelkedő elem töri meg a sima felületet. A fedélen rögzített stilizált hármasképp alakú billentő öntött, az íves fül sima. A kanna fenekébe gyöngyos keretbe foglalt, egyszerű fenékrózsát helyeztek el, a reneszánsz vázából kihajló tulipánból és négyszirmú virágból alkotott csokrot indadísz szegélyezi (11. d. ábra). Fedelében öntött, sisakos emberfőt ábrázoló medaillont láthatunk (11. c. ábra). A kanna palástjának központi részére vésett, hullámvonalas keretbe foglalt feliratát egy-egy tulipántó szegélyezi: „VERBVM DOMINI / MANET IN AETERNUM / BASSA TAMAS / 1655”. A felirat alatti mezőben nagyméretű, szintén hullámvonalas keretbe foglalt, vésett rozetták által közrezárt lambrekin látható. A fül két oldalán háromszög alakú dekoratív mező alatt fekvő szarvasmotívum található. A kanna testének díszítése szimmetrikus (11. b. ábra).

³⁷ MITRAN 2002. 130.

³⁸ „Vagyon egy egy ejteles csatornás szájú onn kanna.” CSÁKI – SZÖCSNÉ GAZDA 2001. 34.

³⁹ CSÁNYI 1919. 93.

⁴⁰ A flechelés az ón lágyságából adódó zezug vonalas vézés.

11a

11b

11d

11c

11e

- 11a. A zabolai ónkanna – 17. század eleje
11b. A kanna vésett díszítése – Ferenczi Márton rajza
11c. A fedélben elhelyezett érme
11d. A kanna fenékrózsája
11e. A brassói HK mester jegye

Basa Tamás a Gelencéről származó Basa család tagja, aki jelentős funkciókat töltött be a 17. század politikai életében.⁴¹ A kanna első említését az 1694-es vizitációban olvashatjuk, később minden részletesebb jegyzőkönyv számba vette.⁴²

A zágoni csőrös kanna csupán a 19. század első felében került egyházi tulajdonba, azonban a 18. század derekán készült (12. a. ábra). A domború talpú, felfelé enyhén szűkülő testű kanna fedele lapos, közepének kidomborodó tagozatán nyugszik az egymásra helyezett korongokból kialakított fedélgombja. A gömb alakú billentő a fedélre támaszkodik, a kígyóvonalas fül domborműves díszítése két mezőre tagolt, felső regiszterében a mesterjegy alatt fiat tápláló pelikán látható, alsó regiszterét arabeszk díszíti (12. c. ábra). A fül készítője a fül vállán elhelyezett mesterjegy alapján Lukás Meldt, akit 1701-ben vettek fel a brassói öntőcéhbe, 1716-ban céhmester volt, 1735-ben halt meg.⁴³ A fül visszahajló végére díszítetlen címerpajzsot helyeztek el. A kanna készítője a fedél belsejében látható mesterjegy alapján (kör alakú pajzsban összekapcsolt IG monogram, 12. b. ábra) a brassói Johannes Gokesch, aki 1739–1775 között tevékenykedett, 1731–1735 között tanult, de csak 1739-ben vették fel a brassói öntőcéhbe.⁴⁴ A mester hasonló munkáit ismerjük a sepsiszéki Szentkirályi egyházi gyűjteményéből,⁴⁵ valamint a bárladi Vasile Pârvan Múzeum gyűjteményéből.⁴⁶ Mindkét csőrös kannát a mester jegyével látta el, ugyanakkor mindkettő fülének készítője Lukás Meldt. A Vasile Pârvan Múzeum gyűjteményében lévő kanna a szövőcéh megrendelésére 1763-ban készült, néhány évvel később, 1766-ban a szentkirályi kanna, így feltételezzük,

⁴¹ Basa Tamást I. Rákóczi György 1636-ban a román Lupul vajdához küldte követként, ugyanazon évben Rákóczinak békebiztosaként tevékenykedett a Zaránd vármegyei Borosjenőnél, ahol Rákóczi és a budai pasa egyezségeket kötöttek. Basa Tamást 1642-ben Háromszék főkapitányának választották, 1645-ben már tanácsos, később Konstantinápolyban volt portai követ. II. Rákóczi György később, 1653-ban Basa Tamásnak jelentős birtokokat adományozott Márkosfalván. Basa Tamás a továbbiakban is fontos tisztségeket, illetve közéleti szerepet töltött be. Például 1657. november 1-jén az Erdélyi Fejedelemség részéről ő írta alá a II. Rákóczi Györgynek adott assecuratoriumot, vagyis garancialevelet. Ott volt Ali pasa, a török által kezdett erdélyi hadjárat szerdárja (főparancsnoka) táborában is, akinek nyomására az erővel Marosvásárhelyre egybeterelt 1661. szeptember 14-i országgyűlés Apafi Mihályt emelte Erdély trónjára. A fejedelem a következő évben a Mikés testvérek „megnótáztatása” miatt ideiglenesen birtokos nélkül maradt zabolai, pávai, kovásznai és lécfalvi jószágokat Basa Tamásnak adományozta. PÁLMAJ 2000. 54. A Basa család 1671-ben leányágon is kihalt, birtokai a Kun, a Nalácsi és a Pállfy család tagjaira szálltak.

⁴² „Vagyon egy harmadfél ejteles onn kanna, kívül virágos, idvözült Basa Tamás uram neve rajta.” CSÁKI – SZŐCSNÉ GAZDA 2001. 34.

⁴³ MITRAN 2002. 98.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ KOVÁCS 2006. 727.

⁴⁶ www.cimec.ro, Bunuri culturale mobile clasate în tezaurul patrimoniului cultural național.

12a

12b

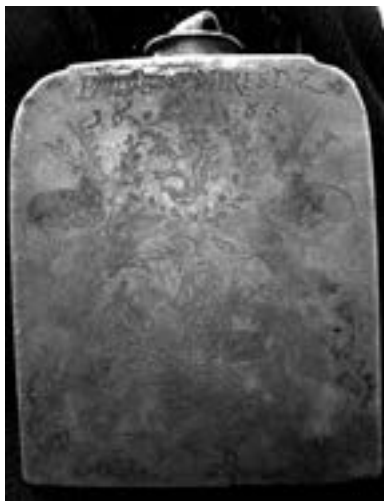

12c

12a. A zágoni csőrös ónkanna – 18. század
második fele

12b. A brassói Iohannes Gokesch mesterjegye,
1739–1775

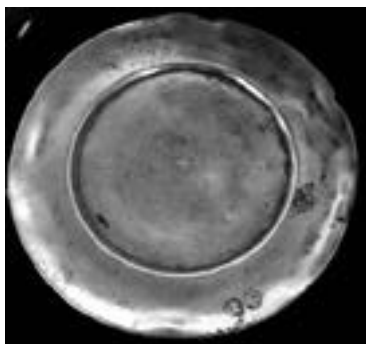
12c. A kanna fülének domborműves díszítése

13a

13b

14a

13c

13d

13a. A zágoni ón palack – 1685
13b-c-d. A palack oldallapjának vésett
díszítése – Ferenczi Márton rajza
14a. A zabolai ón tányér – 16. század vége
14b. A tányér mesterjegye

14b

hogy a zágoni kanna is az 1760-as években készülhetett. A kanna adományozóját az 1816-os leltárból ismerjük, báró Szentkereszty Zsigmond.⁴⁷ Szentkereszty Zsigmond nyugalomba vonulása alkalmából több klenódiumpalaccal ajándékozta meg a zágoni református egyházat.

Az Orbai Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei már a 17. századtól minden gyülekezetben feljegyzik az ónpalackokat. A tárgyalt egyházközségekben fennmaradt palackok legkiemelkedőbb darabja a 17. század végén készült zágoni palack (13. a. ábra), amelynek hasáb alakú teste a vállon lekerekített, rövid nyak és csavaros fedél jellemzi. A palack adományozója a felirat értelmében zágoni Mikes Pál: „PAVLVS MIKES D[e] Z[agon] / 1685”⁴⁸. A zágoni palack lovas alakja a kerethez simuló egyszerű levelek között jelenik meg (13. b. ábra). A stilizált, lapos vésésű levélkoszorúba helyezett Mikes-címer alatt ovális keretbe foglalt, középkori ruházatban ábrázolt lovaglóló vitéz látható. A jelenet finom vonalú, kis átmérőjű flechelésre gyakorlott kéz munkájára utal. A palack másik oldallapjának központi motívumát stilizált, megkoronázott, kitárt szárnyakkal ábrázolt kétfejű sas alkotja (13. c. ábra). A sas két feje közt korona jelenik meg, teste és farka elvesztette természetes jellegét, teste szív, farktollai növényeszerűen megfogalmazottak. A kétfejű sas-ábrázolás az önöntés kedvelt motívuma volt, gyakran megjelenik az erdélyi alkotásokon is, de általánosan elterjedt a felvidéki kannák díszítésén, amit a nagyváradi egyházmegye érkeserűi, ottománi, tóti kannáinak, a kárpátaljai balazséri és csetfalvi kannáinak ábrázolása igazol, valamennyi felvidéki (az utóbbiak eperjesi munkák, az ottománi a lőcsei IB mester alkotása)⁴⁹ munka. Szintén ezzel a motívummal találkozunk az ugrai evangélikus egyház tulajdonában lévő kanna ornamentikáján, amely a segesvári MH mester munkája,⁵⁰ valamint az erzsébetvárosi kannán, amely szintén segesvári alkotás. Az alakos ábrázolások a 17. század második felében tűntek fel,

⁴⁷ 1816. márc. 8., Zágon: „(...) ezüst keresztelő pohár megújított, nagyított meg fedezetetett Mltgs. L. B. Szentkereszty Sigmund Generalis Ev. Excefiliaja [ti. Eo Excellenciája] kegyességéből. Járul az Ur asztalához tartozó jókhoz egy fedeles fél ejteles on kanna a fen Tisztelt Ur kegyes gratiajaból.” Inventarium – ZReflvt. A Szentkereszty család 1717-ben kapta adományul a zágoni Mikes család jószágát, miután a nagyszabeni országgyűlés zágoni Mikes Kelemen örökös hűtlenségben elmarasztalta, fő- és jószágvesztésre ítélte. KÁLvt – Az árkosi Szentkereszty család levéltára. I. Zsigmond 30 évig katonáskodott, 1792-től a francia háborúk alatt számtalan érdemet szerzett, mint ezredes vett részt 1796-ban a wüzburgi csatában, érdemeiért Mária Terézia lovagrendjét kapta. A lunévillei béke után altábornagyi rangot kapott, majd 1814-ben lovassági tábornoki ranggal vonult nyugalomba. NAGY 1999. 649.

⁴⁸ NAGY 1999. 475. Mikes Pál Thököly híve volt, az ő nevéhez fűződik Zágon 1690. évi feldúlása, amelynek következtében Fogaras várába zárták, majd kivégezték. Mikes Pál birtokait 1691-ben elkozták, örököse, a *Törökországi levelek* írója, Kelemen csak 1699-ben kapta vissza. Mikes Pál felesége abafői Torma Éva.

⁴⁹ SÁȘIANU 1986. 58.

⁵⁰ MITRAN 2002. 141.

töbnyire a felvidéki mesterek alkotásain. Erdélyi jelenlétük mindenképp felvidéki hatást igazol. A zágoni palack keskenyebb oldallapjainak díszítése megegyezik, stilizált tulipán-motívumokat találunk (13. d. ábra). A teljes felületet beborító, jól szerkesztett díszítések készítőjük mesterségbeli tudását igazolja. A zágoni palack első említését az 1680-as vizitációs jegyzőkönyv bejegyzésében találjuk.⁵¹ A palack készítője ismeretlen, feltételezzük csupán, hogy felvidéki munkáról van szó. A palack ornamentikájának keskeny átmérőjű flechelése eltér a családi címer és az adományozási felirat lapos vésésétől, így arra következtethetünk, hogy később került a tárgyakra, minden bizonnyal brassói óntöntő által.

Az ónkannák, palackok mellett nagyszámú óntányér gazdagította a református gyülekezetek úrvacsoraosztó készletét. A tányérok esetében a formai és díszítéssel eltéréseknek kisebb a jelentősége, a formát meghatározta, hogy funkcionális vagy dekoratív célra készült-e. A funkcionális célra készült tányérok jellemzőek a kutatott terület emlékanyagára, ezek egyszerű, a maiakhoz hasonló darabok.

A tárgyalt egyházközségek ónedénykészletének korai darabja a zabolai kenyérsztó tányér (14. a. ábra), amely adományozása a már korábban ismertett Basa Tamásnak és feleségének, Mikes Katának a nevéhez fűződik. A keskeny peremű, lapos öblű tányér peremén stilizált levélkoszorúban helyezték el az évszámot és tulajdonjelzést tartalmazó feliratot: „B.T. / 1629 / MK”. A család tulajdonában lévő tányér adományozási körülményét nem ismerjük, mivel első említését csupán az 1694-es vizitációban találjuk.⁵² A tányér peremére beütött eredeti mesterjegyek (kör alakú pajzsban Brassó városjegyét „I” és olvashatatlan betűből álló monogram szegélyezte, kétszer beütve, 14. b. ábra) részleteiben maradtak meg, így az első jegyből csupán az I betű és Brassó címerének maradványai láthatók, a második jegy jobb felső sarka károsodott. A két jegy tartalmazta a mester monogramját. A tányér átalakításakor a brassói jegyre ütötték rá a ma látható Kolozsvár városjegyét. A kör alakú pajzsban elhelyezett mesterjegy tányérunkat a 16. századra datálja,⁵³ átalakítására a 17. század folyamán került sor, ezt igazolja az utólag beütött városjegy pajzsa.

Jelen dolgozat célja újabb adatokat közölni a pávai, zabolai és zágoni egyházközség eddig részben ismert vagy ismeretlen úrasztali felszereléséhez. A leírason túl megpróbáltam rávilágítani e tárgyak adományozási körülményeire, mesterükre vonatkozóan néhány adatot közölni.

⁵¹ „Vagyon ismét egy másfél ejteles ón palack.” CSÁKI – SZŐCSNÉ GAZDA 2001. 9.

⁵² „Vagyon egy ónn tányér, ugyan Basa Thamás uram neve rajta.” CSÁKI – SZŐCSNÉ GAZDA 2001. 34.

⁵³ MITRAN 2002. 42.

Irodalom

BEDE Erika

2001 Papolc – Pápauți. *Székely falvak*, 2. Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.

CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő (közvetéskiz)

2001 *Az Orbai református egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei I. (1677–1752)*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

CSÁNYI Károly

1919 *Ónügyek az Erdélyi Nemzeti Múzeum óntárgyain. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában*. X. 88–109.

EMK

1941 *Az Erdélyi Művészeti Kiállítás katalógusa*. Kolozsvár.

EXPOSITION

1900 *Exposition Universelle de Paris en 1900. Catalogue de l'Exposition Historique le Pavillon de la Hongrie*. Paris.

GYÁRFÁS Tihamér

1912 *A brassai ötvösség története*. Hentschel könyvnyomda, Brassó.

KELEMEN József

2001 *Barátos*. Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

KISS Áron

1882 *A XVI. században tartott református zsinatok végzései*. Budapest.

KOLBA, H. Judith

1997 *Hungarian Silver. The Nicolas M. Salgo collection*. Hardcover.

KOVÁCS Mária

2006 *Óntárgyak a Sepsi Református Egyházmegye gyülekezeteiben. Református Szemle*, 6. 714–735.

KOVÁTS J. István

1942 *Magyar református templomok*. II. Budapest.

KEÖPECZI Sebestyén József

1945 *A zabolai református egyház kelyhe és ezüst pohara. Erdélyi Múzeum*, L. 1–4. Kolozsvár, 255–256.

KÖVÉR Béla

1892 *A középkori sodrony-zománc kérdéséhez. Archaeológiai Értesítő*, XII. 19–30.

MITRAN, Gheorghe

2002 *Cositorul transilvănean*. Editura C2 Design, Braşov.

NAGY Iván

1999 *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Digitális reprint, Arcanum Digitéka, Budapest.

ORK

1934 *Az országos református kiállítás alkalmára a Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett történelmi kiállítás katalógusa.* Budapest.

ÖTVÖSMŰ-KIÁLLÍTÁS

1884 *A magyar történelmi ötvösmű-kiállítás lajstroma.* Budapest.

PÁLMAY József

2000 *Háromszék Vármegye Nemes Családjai.* Reprint kiadás, Sepsiszentgyörgy.

POZSONY Ferenc

2002 *Zabola.* Száz magyar falu könyvesháza Kht., Budapest.

SĂȘIANU, Alexandru

1986 *Ezüst- és ónművesség a XVI–XIX. században. A nagyváradai református egyházmegye kegyzserei.* Nagyvárad.

Források

Kovácsnai Református Egyházmegyei Levéltár [=KRefEmLvt]

II/4 Vizitációs jegyzőkönyv (1759–1794)

II/6 Vizitációs jegyzőkönyv (1797–1824)

II/7 Vizitációs jegyzőkönyv (1825–1837)

II/8 Vizitációs jegyzőkönyv (1838–1854)

II/9 Vizitációs jegyzőkönyv (1854–1870)

Kovácsna Megyei Állami Levéltár [=KÁLvt]

48 Az árkosi Szentkereszty család levéltára

Zágoni Református Egyházközség Levéltára [=ZRefLvt]

I/37 Inventarium sive Conscriptio omnium Bonorum tam Mobilium, quam Immoibilium Ecclesiae Reformatae Zagoniensis 24 jan. 1810.

Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára [=EREGyLvt]

Igazgatótanácsi levelek. Műemlékeinkről, klenódiainkról. (1910–1911)